

A Mystical Approach to the Mubaheleh Verse in Quran with an Emphasis on the Word "Anfosana"

Mahdi Hassan Ahangari *

Ph.D. Student in Sufism and Islamic
Mysticism, University of Religions and
Denominations, Qom, Iran

Mohammad Nasiri

Faculty Member, University of Tehran,
Tehran, Iran

Abstract

Introduction

In verse 61 of Surah Al-Emran, almighty God refers to an important event in the history of Islam called "Mubaheleh". There are important and significant points in this noble verse. But in this research, two things were taken into consideration. First, the concept of Mubaheleh itself, which in an analytical way by quoting the esoteric interpretations and mystical interpretations under this verse, by analyzing the sayings and foundations of these interpretations, it was tried to deal with the nature of the Mubaheleh act from a developmental and ontological point of view, and the second issue is the word, "Anfosana" (which, according to the opinion of two parties, is applicable to Hazrat Ali Ibn Abi Talib (PBUH). In this article, an attempt was made with regard to the words of Imam Reza (PBUH), who considers this verse to be the highest virtue of his ancestor, with double emphasis on the semantics of this verse. The word, beyond the exegesis and theological words, achieved a royal and existential knowledge of the soul of the Great Prophet (PBUH) on the basis of mystical knowledge and reached the knowledge of this sublime truth in the worlds of creation before the world of matter and even in the divine levels, and also based on the style of mystical anthropology should open a new window in relation to the soul of the Prophet

* Corresponding Author: mahdihassanahangari@gmail.com

How to Cite: Ahangari, M. H., Nasiri, M. (2023). A Mystical Approach to the Mubaheleh Verse in Quran with an Emphasis on the Word "Anfosana" , *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 14(54), 187-214.

(PBUH) and the prophetic truth (PBUH) to be a window to the transcendental understanding of the words of Imam Reza (PBUH).

Research Question(s)

What is the truth of the action of Mubahaleh from an esoteric and developmental point of view?

How does the curse of the Perfect Human affect the development of the world?

What is the real and existential truth of “Nafse Vahed” from a mystical point of view in the worlds before creation and the world of GOD knowledge?

From the perspective of mystical anthropology, what is the relationship between “Nafs” and “Prophetic Truth”?

2. Literature Review

In terms of sources, since most of the exegetical writings about the Mubahaleh verse have dealt with the historical issues surrounding this honorable verse, perhaps the first author to point out the truth of the content in the Mubahaleh verse is the book of Salim bin Qais Helali, this process continued throughout the centuries. In addition to narrating the narrations, the description of the event of Mubahaleh has been mentioned or detailed in hadith reference books such as Kafi, Manaqib, Kashf al-Ghomah, Behar al-Anvar, etc. In terms of historiography, among orientalist people like Louis Massinon and among Muslims, some Islamic scholars have written works in this field. The book Al-Mubahaleh Ibn Abi al-Azagar or the book Hal al-A'za, which is a description of Ma'mun's debate with Imam Reza (PBUH), written by Sheikh Ali Bin Ali Reza Khoei, Ayat al-Mubahaleh written by Ayatollah Seyed Ali Hosseini Milani or from Mubahaleh to Ashura by Mohammad Amini Golestani, a comparative analysis of the Mubahaleh of the Prophet (PBUH) with the Christians of Najran by Kamaluddin Gharab or a moment-to-moment report of the events of Mubahaleh written by Mohammad Ansari and etc. These are some important books and articles in this field. As it can be seen, most of these efforts have dealt with the event of Mubahaleh from a historical or theological point of view

3. Methodology

The method used in this research is an analytical method. An attempt was made based on the primary data taken from mystical interpretations, firstly by analyzing these data, we arrived at the esoteric and ontological nature of the practice of Mubaheleh, and then, based on mystical foundations, the existential truth and kingdom of the self in the worlds before the material creation were discussed, and finally by analyzing the style and words of the elders in the field of mystical anthropology, an attempt was made to obtain a brief understanding of the existence aspect of the “Nafs” with the truth of the Great Prophet (PBUH).

4. Results

The findings of this research, which was mainly done by delving into mystical interpretations and relying on hadiths mentioned by two parties, show that it is possible to reach a new concept of the truth of Mubaheleh, and that truth is that the perfect human being is the soul of the world. A perfect human being, due to his connection to the heavenly souls or his connection to the prism (the primal manifestation of truth, which is the basis of all manifestations), has truth beyond the world of possibility, and his relationship with the world is like the relationship between the soul and the body, so any change and anger in it will cause an effect on the parts of the underworld, and this effect is also a sign of his authenticity, and this fact is a matter of doubt according to the mystical cosmology.

Also, for the deep understanding of the word “Anfosana” as one of the main axes of the discussion and the turning point of the honorable verse and the highest virtue of the Ali Ibn Abi Taleb (PBUH) in the words of Iman Reza(PBUH), it can be said: a kind of unity between the creation of light and the existential truth of the Prophet (PBUH) and Imam Ali (PBUH) is considered to be interpreted as a “Nafse Vahed”. Therefore, according to mystical interpretations, the use of the word "Anfosana" in the verse of Mubaheleh, which refers to the meaning of a single soul, cannot have an example other than the Ali Ibn Abi Taleb (PBUH), and this is not a matter of dispute.

6. Conclusion

As it was clarified with careful research, especially with a mystical approach, this truth is beyond the intensity of the love of the Holy Prophet (PBUH) to the Ali Ibn Abi Taleb (PBUH), and in fact, the expression of “Anfosana” refers to a single soul and existential unity, light unity and the oneness and kingdom of those nobles is indicated in God's grace and their plurality should be considered in the world. From here, the words of Iman Reza (PBUH) who introduced the highest virtue of the Ali Ibn Abi Taleb (PBUH), in the verse of Mubahelah, and thus the historical signs of the origin of the event, its theological and philosophical explanations, its hadith case studies and the eternal fruits of all of this will be shown in mystical interpretation.

Keywords: Qur'an, Mysticism, Mubahelah, Anfosana, Light, Shajarah, Unity, Ali Ibn Abi Taleb (PBUH), Hazrat Muhammad (PBUH).

رهیافت عرفانی به آیه مباهله با تأکید بر واژه «انفسنا»

مهدی حسن آهنگری * ID
دانشجوی دکتری تخصصی رشته تصوف و عرفان اسلامی دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران

محمد نصیری ID
عضو هیات علمی دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران، تهران، ایران

چکیده

در آیه مباهله - ۶۱ آل عمران، خداوند متعال از علی بن ابیطالب (ع) به عنوان نفس رسول خاتم (ص) یاد کرده است. بررسی تاریخی و روایی در منابع شیعه و اهل سنت، مشخص می‌کند که عبارت «انفسنا» صرفاً به شخص حضرت علی (ع) تعلق دارد و در این خصوص اختلافی بین فریقین نیست. از منظر کلامی آیه شریفه دلیلی بر ولایت معنوی و سیاسی آن حضرت (ع) دانسته شده است. چنان که به لحاظ فلسفی این واژه بر نوع خاصی از قرب و نزدیکی بین رسول اکرم (ص) و امیرمؤمنان (ع) دلالت دارد. این که در رویکرد عرفانی این واژه به چه معنا و ابعاد مفهومی - ظاهری و باطنی آن چگونه قابل تبیین و دارای چه دلالت هستی‌شناختی است، مسأله این پژوهش است. به نظر می‌رسد همه معانی پیش گفته ناظر به رویکردهای مختلف در رهیافت عرفانی به این آیه و واژه «انفسنا» متبلور و افق معنایی معجزه‌گون یافته باشد. چرا که در این رهیافت، واژه «انفسنا» اشاره به حقیقتی ملکوتی دارد که از آن به نفس واحد و حقیقت وجودی یکسان خاتم رسولان الهی حضرت محمد (ص) و خاتم اولیای الهی، علی بن ابیطالب (ع) تعبیر می‌گردد. در پژوهش پیش رو کوشش شده است به روش تحلیلی، و با تکیه بر متون تفسیری - عرفانی، پنجره‌ای از این منظر به آیه شریفه گشوده و با تأکید بر واژه «انفسنا» ابعادی از هستی‌شناسی عرفانی این واژه بازنمایی گردد تا افزون بر راه یافتن به بطنی از بطون آیه، دریچه‌ای به فهم آیات و کلمات قرآن به طور عام و ژرفای کلام رضوی (ع) در ذیل این آیه و اصطلاح «انفسنا» به طور خاص بگشاید.

کلیدواژه‌ها: قرآن، عرفان، مباهله، انفسنا، علی بن ابیطالب (ع).

۱. مقدمه

در پی خودداری مسیحیان نجران از ایمان آوردن به اسلام و یا پرداخت جزیه، هیئتی از نجرانیان گفته می‌شود شصت نفر بودند با محوریت سه نفر از برجسته‌ترین عالمان مسیحی، به ملاقات پیامبر اکرم (ص) آمده و با او درباره مسائل علمی و اعتقادی به محاجه پرداختند. از جمله آنکه حضرت عیسی (ع) را پسر خدا دانسته و نداشتن پدر آن حضرت را دلیلی بر مدعای خود اعلام کردند (ر.ک؛ ابن کثیر، ۱۴۲۵، ج ۳: صص ۷۵-۷۴). پیامبر اکرم (ص) پاسخ آنها را به روز بعد موعول فرمودند و در روز بعد، آیه ۵۹ سوره آل عمران در جواب ایشان نازل گردید: «ان مَثَلِ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (آل عمران: ۵۹) و چون مسیحیان بر حقانیت باورهای تثلیثی و نیز دیگر معتقدات تحریف شده خود اصرار داشته و بر حقانیت خود پای فشردند، طبق آیه ۶۱ همان سوره پیامبر خدا (ص) مکلف به مباحله با آنان شدند: «فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ» (همان: ۸۰).

در روز ۲۴ یا ۲۵ ذی‌الحجه (ر.ک؛ ابن شهر آشوب، ۱۴۱۲، ج ۳: ۴۲۱) هنگامی که پیامبر اعظم (ص)، مسیحیان نجران را به مباحله دعوت فرمودند، اسقف ایشان به همراهانش گفت که اگر محمد (ص) با اهل و خانواده اش به مباحله آمد از او حذر کنید ولی اگر با یارانش آمد با او مباحله کنید و هنگامی که دیدند پیامبر با علی (ع) و فرزندانش حسن و حسین و دخترش فاطمه (س) به مباحله آمد، از مباحله منصرف شده و اسقف به یارانش گفت: «إِنِّي لَأَرَى وَجُوهًا لَوْ سَأَلُوا اللَّهَ أَنْ يَزِيلَ جَبَلًا مِنْ مَكَانِهِ لَأَزَالَهُ بِهَا، فَلَا تُبَاهِلُوا فَتَهْلِكُوا وَلَا يَبْقَى عَلَيَّ وَجْهَ الْأَرْضِ نَصْرَانِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۲: ۷۶۲).

بی‌شک رخداد مباحله یکی از مهم‌ترین حوادث تاریخ اسلام است که از جنبه‌های مختلف و متعدد قابل بررسی است. اما آنچه این واقعه را از سایر وقایع صدر اسلام متمایز می‌نماید آیه مربوط به این رخداد و اصطلاحات و کلیدواژه‌هایی است که در این آیه به کار رفته است: تَعَالَوْا، أَبْنَاءَنَا، نِسَاءَنَا، وَأَنْفُسَنَا و در این میان حدیث نورانی امام رضا (ع) در

توصیف و تبیین این رویداد آن را در صدر فضائل بی انتهای اهل بیت عصمت به طور عام و کمالات امیرالمومنین حضرت علی بن ابیطالب (ع) به طور خاص قرار داده است: فَهَذِهِ خُصُوصِيَّةٌ لَا يَتَقَدَّمُ فِيهَا أَحَدٌ، وَفَضْلٌ لَا يَلْحَقُهُمْ فِيهِ بَشَرٌ، وَشَرَفٌ لَا يَسْبِقُهُمْ إِلَيْهِ خَلْقٌ، إِذْ جَعَلَ نَفْسَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَنَفْسِهِ. پس این خصوصیتی است که هیچ کس بر آن پیشی نگرفته و برتری است که بشری به آن دست نیافته و شرفی است که هیچ مخلوقی به آن نرسیده است که پیامبر نفس علی (ع) را همانند نفس خود قرار داده است (ر. ک؛ ابن بابویه، بی تا، ج ۱: صص ۲۳۱ و ۲۳۲). اگر فضائل حضرت علی (ع) از قبیل احاطه بر علوم، ایثارها، فداکاریها و دلاوریها که در شماره نمی آید را در نظر آوریم، این واقعیت روشن می شود که مباحله یک فضیلت به خصوص و ویژه است. اما برآستی چه رازی در این حادثه است که آن را تا این حد با اهمیت می سازد که به عنوان بالاترین فضیلت قرآنی برای امیرمؤمنان (ع) معرفی می گردد؟ پس می توان گفت پژوهش پیش رو بر آن است تا با تکیه بر آموزه های عرفانی به ویژه اسلوب تأویل عرفانی و تعالیم انسان شناسی آن، با روشی تحلیلی به سؤال هایی چون: حقیقت تکوینی مباحله، چیستی و حقیقت وجودی «انفسنا» اعم از ملکوتی و جبروتی و لاهوتی؛ مصداق آن؛ کارکرد هستی شناسانه و انسان شناسانه این اصطلاح و در نهایت معنای بالاترین فضیلت قرآنی بودن آن برای امام علی بن ابیطالب (ع) از لسان امام رضا (ع) پاسخ دهد.

۱-۱. روش پژوهش پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

این پژوهش بر اساس روش تحلیلی تدوین شده است. لذا تلاش گردید بر اساس داده های اولیه برگرفته از تفاسیر عرفانی ابتدائاً با تحلیل این داده ها به ماهیت شناسی باطنی و هستی شناسانه عمل مباحله رسید و سپس بر اساس مبانی عرفانی به حقیقت وجودی و ملکوتی انفسنا در عوالم پیش از خلق مادی پرداخته شود و در نهایت سعی شد بر مبنای اسلوب و تحلیل سخن بزرگان حیطه انسان شناسی عرفانی به نسبت ساحت وجودی نفس با حقیقت نبی اعظم (ص) شناختی اجمالی حاصل شود.

۱-۲. پیشینه پژوهش

به لحاظ منبع‌شناسی و نگاهی اجمالی به پیشینه پژوهش می‌توان گفت: از آنجا که عمده نوشتارهای تفسیری در مورد آیه مباحله به مباحث تاریخی و مصداقی حول این آیه شریفه پرداخته‌اند، شاید نخستین تألیف در اشاره به حقیقت مطلب در آیه مباحله، کتاب سلیم بن قیس هلالی باشد، این روند در طول قرون ادامه داشته و علاوه بر نقل روایات، شرح واقعه مباحله در جوامع حدیثی مثل کافی، مناقب، کشف الغمه، بحارالانوار و... به اشاره یا تفصیل بیان شده است و به لحاظ پیشینه‌شناسی نیز در میان مستشرقان افرادی چون لویی ماسینیون و در میان مسلمانان برخی علمای اسلامی به تألیفاتی در این زمینه پرداخته‌اند. کتاب المباحله ابن ابی العزاقری یا کتاب حل الاعضاء که شرح مناظره مأمون با حضرت رضا(ع) است نوشته شیخ علی بن علی رضا خویی، آیه المباحله نوشته آیه‌الله سیدعلی حسینی میلانی یا از مباحله تا عاشورا از محمد امینی گلستانی، بررسی تطبیقی مباحله پیامبر (ص) با مسیحیان نجران اثر کمال الدین غراب و یا گزارش لحظه به لحظه از ماجرای مباحله نوشته محمد انصاری و... و برخی کتب و مقالات مهم در این زمینه‌اند. همانطور که مشخص است، اکثریت این تلاش‌ها از منظر تاریخی و یا با هدف اثبات گزاره‌های کلامی به واقعه مباحله پرداخته‌اند، حتی پژوهش‌هایی که با عنوان‌هایی متضمن معناشناسی واژه "انفسنا" منتشر گردیده است عمدتاً ناظر به برداشت‌های کلامی در بحث اولویت امیرمؤمنان(ع) در وصایت و جانشینی نبی خاتم (ص) می‌باشد.

۲. واژه‌شناسی و اصلاح‌شناسی عرفان

عرفان در لغت؛ کلمه عرفان مصدر ماده عرف به معنای شناختن است. ماده عرف و مشتقات آن با ماده علم و مشتقات‌اش بسیار قریب‌المعنی‌اند، اما تفاوت‌های ظریفی نیز دارند که احتمالاً در انتخاب ماده عرف برای حکایت از عرفان دخیل بوده است. این که ماده عرف و مشتقاتش را برای نوع یا مرتبه خاصی از علم به کار می‌برند، علمی که با نوعی موشکافی و رمز‌گشایی همراه باشد (ر.ک؛ موحیدیان عطار، ۱۳۸۸: ۵۸).

در اصطلاح؛ چون در این تحقیق مبانی ما ناظر به بعد نظری عرفان است، لذا در

رہیافت عرفانی به آیه مباهله با تأکید بر واژه «انفسنا»؛ آہنگری و نصیری | ۱۹۵

اصطلاح‌شناسی عرفان، بیشتر به ساحت نظری آن توجه می‌گردد. آموزه نظری عرفان: مبانی فکری و عقیدتی تجربه عرفانی را گاہ از آن رو کہ بنیان‌های معرفت‌شناختی، وجودشناختی و الہیاتی این تجربه را تبیین می‌کنند به عرفان نظری می‌شناسند (ر.ک؛ موحدیان عطار، ۱۳۸۸: ۹۲).

۲. مفهوم‌شناسی مباهله

۲-۱. معنای لغوی و اصطلاحی مباهله

طبق بیان طبرسی این لغت به دو معنا اطلاق می‌شود: الف. یکدیگر را لعن کردن کہ میان دو نفر رخ می‌دهد، ب. نفرین برای ہلاک کسی (ر.ک؛ طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۲: ۷۶۱) و در اصطلاح، نوع خاصی از لعن و نفرین در مواقع خاص کہ جنبه عمومی ندارد و معطوف به یک حکم کلی نیست، بلکه در مواقع خاص و ویژه موضوعیت پیدا می‌کند (ر.ک؛ امینی گلستانی، ۱۳۸۴: صص ۱۲-۱۵).

۲-۲. معنای مباهله در قرآن

مصدر «مباهله» کہ فعل «نبتهل» مضارع آن است به معنای ملاعنه است، یعنی لعنت کردن یکدیگر، ہر چند کہ در خصوص آیه به معنای چیزی نظیر محاجه بین شخص رسول خدا (ص) و بین بزرگان نصارا است (ر.کغ طباطبایی، ۱۳۷۸، ج ۳: ۳۵۱). لفظ مباهله در قرآن به معنی نفرین کردن دو نفر به ہمدیگر است. به این صورت کہ وقتی ادلہ منطقی سودی نداشت، افرادی کہ با ہم درباره یک مسأله مهم دینی گفتگو دارند، در یک جا جمع می‌شوند و به درگاہ خدا تضرع می‌کنند و از او می‌خواهند کہ دروغگو را رسوا سازد و مجازات کند (ر.ک؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۱-۱۳۸۴، ج ۹: ۲۴۲).

۳. واژه‌شناسی و اصطلاح‌شناسی نفس و انفسنا

واژه انفس، جمع نفس و نفس در لغت مترادف با روح معنا شده است (ر.ک؛ راغب اصفہانی، بی‌تا: ۸۱۸). در اصطلاح: نفس حیثیت تعلقی حقیقت قلبی به کالبد جسمانی

است که جامع قوای شهودی و غضبی، مبدأ ادراکات جزئی و افعال شهودی و غضبی و معلول اوصاف اخلاقی شهودی و غضبی است (ر.ک؛ فضلی، ۱۳۹۷: ۱۵۲).

۳-۱. حقیقت مباحله از نظر عرفانی

در متون عرفانی مباحله درحقیقت نوعی تأثیر نفس‌گملین در عالم توصیف‌گردیده است که با قدرت روحی و به اذن خداوند می‌تواند در عالم عناصر اقدام به خلق و یا تصرف نمایند. عبدالرزاق کاشانی در تفسیر عرفانی خود که به محی‌الدین عربی منسوب است، مباحله انبیاء و تأثیر عظیم آن را به سبب اتصال نفوسشان به روح‌القدس و تأییدات خداوند می‌داند که همانند تأثیر روح بر بدن بر این عالم عنصری تأثیر می‌گذارد (ر.ک؛ کاشانی، ۱۴۲۲، ج ۱: ۱۱۰).

اسماعیل حقی بروسوی صاحب تفسیر روح‌البیان در تفسیر مذکور ضمن ارجاع به تفسیر کاشانی، سخن مشابهی دارد و معتقد است انبیاء با تأییدات الهی می‌توانند در عالم عنصری همانند تأثیر انسان‌های عادی در هنگام غضب و خوف و سرور بر بدن خود تأثیرگذار باشند و اثری که مسیحیان نجران از مباحله پیامبر پذیرفته و به پرداخت جزیه تن دادند از این جنس تأثیرگذاری می‌داند (ر.ک؛ حقی بروسوی، بی‌تا، ج ۲: ۴۵).

ابن سینا در نمط دهم اشارات و تنبیهات با نام اسرارالآیات می‌فرماید: بنابراین بعید ندان که برخی نفوس ملکه‌ای داشته باشند که تأثیر آن از بدن آنان تجاوز کند و آن چنان قوی باشند که گویی نفس جهان است. حسن‌زاده آملی در توضیح این بحث می‌فرماید حضرات اهل عرفان سخن را از این مرتبه نیز بالاتر می‌برند تا آنجا که نفس ناطقه انسان الهی کامل به جایی می‌رسد که اتحاد وجودی با صادر نخستین (اولین تجلی خداوند از دیدگاه عرفا که از مقتضیات ذات‌اقدس الهی است و سایر تجلیات در بستر او نمایان می‌شوند) پیدا می‌کند و صادر نخستین خودش رق منشور (تعبیر دیگری از صادر نخستین) همه کلمات وجودیه است و همه متکی بر صادر نخستین هستند... عرفا از این راه برای تصرف انسان درعالم و تحقق کرامات و معجزات پیش آمدند که چون انسان متحد با رق منشور (صادر نخستین) کلمات وجودیه می‌شود، لذا همه عالم به منزله اعضاء و جوارح او

رہیافت عرفانی به آیه مباحله با تأکید بر واژه «انفسنا»؛ آہنگری و نصیری | ۱۹۷

می‌شوند... امامیہ دربارہ امام (ع) و انسان کامل می‌فرمایند، امام مبین است «کل شی احصیناہ فی امام مبین» (حسن‌زادہ آملی، ۱۳۹۷: صص ۲۰۱ و ۲۰۵).

فیض کاشانی در رسالہ الکلمات المخزونه و در بخش ۳۷ با عنوان «کلمہ فی أنَّ الإنسانَ الكاملُ هُوَ العالمُ الکبیر و أنَّہ کتابَ الحقِّ و صُورَتِہ» انسان کامل را به سان روح برای جسد عالم معرفی می‌کند و همانطور کہ به جسد بدون روح اطلاق نام انسان به صورت حقیقی صحیح نیست (ر.ک؛ فیض کاشانی، ۱۳۸۷، ج ۳: ۱۱۸) می‌توان نتیجہ گرفت کہ این عالم نیز بدون انسان کامل در حقیقت جسمی بی‌جان است کہ هیچ اثر و تحرکی از خود ندارد.

در بحار الانوار در بابی تحت عنوان (اقرار ابی بکر بفضل امیرالمومنین (ع) و...) از قول ابی بکر کہ فضائل امیرالمومنین (ع) را بر می‌شمارد سخنانی را می‌آورد، از جملہ آنکہ می‌گوید (علی معنہ هذا العالم) است، کہ علامہ مجلسی در توضیح این عبارت می‌فرماید: ای کل ما فی العالم مستتر فی نفس امیرالمومنین علیہ السلام (ر.ک؛ مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۲۹: ۹۹ - ۱۰۰) و این عبارت به خوبی مبین این حقیقت است کہ امیرالمومنین به مثابہ نفس عالم می‌باشند.

۴. نفس واحد در نگاه عرفانی

در آیه مباحله پیامبر اکرم (ص)، امیرالمومنین (ع) را با عنوان «انفسنا»، جان خود، معرفی می‌فرمایند، اشارہ شد کہ نفس به معنای روح یا به تعبیری مترادف با حقیقت وجودی ہر فردی گرفته شدہ است، تشخیص دقیق مصداق واژہ «انفسنا» با بازشناسی این لغت در فضای تاریخی و سیاسی زمان وقوع مباحله امکان‌پذیر است. با بررسی رویدادہای تاریخی مقارن با واقعہ مباحله کہ در سال نهم ہجری اتفاق افتادہ است از جملہ وفد بنی ثقیف، وفد بنی ولیعہ و ابلاغ آیات سورہ توبہ، بہ روشنی، مفہوم انفسنا بہ ولایت معنوی و سیاسی حضرت

علی (ع) منطبق می‌گردد.^۱

اما با بررسی این واژه به لحاظ عرفانی حقایق بسیار عمیقتری در دسترس قرار می‌گیرد. در این بخش ابتدا مصداق نفس واحد را بر اساس نظر فریقین مشخص کرده، سپس به واکاوی تاریخی مصداق نفس واحد در کلام پیامبر اکرم (ص) اقدام و در نهایت، در حقیقت نفس واحد کنکاش نموده و مفهوم آن به لحاظ عرفانی تبیین خواهد شد.

۴-۱. مصداق نفس واحد در مباحله

در برخی منابع، مصداق انفسنا را شخص پیامبر (ص) دانسته‌اند، اما به طور منطقی پیامبر خود را مورد خطاب و دعوت قرار نمی‌دهند. بانو امین در تفسیر مخزن العرفان می‌فرماید: «و انفسنا یعنی علی (ع)، خاصه که انفسنا مخصوص به علی (علیه السلام) است و جایز نیست گفته شود که مقصود خود پیغمبر (ص) است زیرا که جایز نیست شخص، خودش خود را بخواند و صحیح است که غیر خود را بخواند و وقتی گفت انفسنا لابد باید اشاره به غیر رسول باشد (امین، ۱۳۶۱، ج ۳: ۱۳۳). لذا در اینکه واژه «انفسنا» اشاره به شخصی غیر از پیامبر (ص) دارد شکی نیست. در حدیثی نورانی از امام رضا (ع) که به ذکر تعدادی از فضائل عترت پیامبر (ص) می‌پردازند، ضمن اشاره به مصداق واژه «انفسنا» در آیه مباحله، این آیه و فضیلت مباحله را خصوصیت، فضل و شرفی بی‌مانند برای علی (ع) بر می‌شمارند (ر.ک؛ ابن بابویه، بی‌تا، ج ۱: صص ۲۳۱ و ۲۳۲). لذا منابع نقلی نیز بر این حقیقت صحه می‌گذارند که مراد از «انفسنا» شخص امیرالمؤمنین (ع) است.

جناب سید حیدر آملی (از عرفای بنام و پیروان مشهور مکتب ابن عربی) در مقدمه تفسیر محیط اعظم در ذیل بابی که «آیا معرفت به مقام رسول الله (ص) ممکن است؟» به صراحت قید می‌کند: «هیئات! هیئات! معرفت مقام او ممکن نیست مگر برای خداوند و امیرالمؤمنین (ع) که نفس او و وصیش می‌باشد» (آملی، ۱۴۲۲، ج ۱: ۴۳). سپس در ادامه

۱. انفسنا و معناشناسی تاریخی مفهوم آن در ادبیات دینی، دکتر محمد جواد نجفی / سید محمد تقی موسوی

کراماتی، فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه‌شناسی صفحات ۲۱۱ الی ۳۸، سال دهم، شماره ۳۹، پاییز ۱۳۹۱.

رہیافت عرفانی به آیه مباهله با تأکید بر واژه «انفسنا»؛ آہنگری و نصیری | ۱۹۹

بحث در تبیین و توضیح معنای نفس واحد بودن رسول اکرم (ص) و امیرالمؤمنین (ع) به روایتی نبوی (ص) از کتاب (عَوَالِي اللَّئَالِي الْعَزِيزِيَّة فِي الْأَحَادِيثِ الدِّيْنِيَّة) تمسک می جوید که آن حضرت فرمود «أنا و علی نورٌ واحد و انا و آیاء شیءٌ واحد من و علی نور واحد و دارای شیئیت واحد هستیم» (ر.ک؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۳، ج ۴: ۱۲۴) و سپس برای تثبیت معنا استناد به آیه ۶۱ سوره آل عمران که همان آیه مباهله باشد می نماید (ر.ک؛ آملی، ۱۴۲۲، ج ۱: ۴۵).

رشیدالدین میبدی نیز می نویسد: اصحاب مباهله پنج کس بودند مصطفی (ص) و زهرا (ع) و مرتضی (ع) و حسن (ع) و حسین (ع). آن ساعت که به صحرا شدند رسول، ایشان را با پناه خود گرفت، و گلیم بر ایشان پوشانید، و گفت: «اللّٰهُمَّ! اِنَّ هٰؤُلَاءِ اَهْلِي» (میبدی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۱۵۱).

همچنین کاشفی سبزواری اصحاب مباهله را چنین بر می شمارد: حضرت رسالت پناه (ص)، حسین (ع) را برداشته و دست حسن (ع) گرفته و فاطمه زهرا (ع) از عقب و علی مرتضی کرم الله وجهه همراه، بعد از آن روان شدند و خواجه عالم با ایشان فرمود که چون من دعا کنم شما آمین گوئید (ر.ک؛ کاشفی سبزواری، ۱۳۶۹: ۱۲۰).

نخجوانی می نویسد: حضرت رسول (ص) بیرون آمد، در حالی که که امام حسین را در بغل گرفته بود، دست امام حسن را گرفته بود، فاطمه پشت سرش می آمد، امیرالمؤمنین پشت سر و می گفت هرگاه دعا کردم آمین بگوئید (ر.ک؛ النخجوانی، ۱۹۹۹م، ج ۱: ۱۱۲) در تفسیر البحرالممدید نیز بیان مشابهی آمده است (ر.ک؛ الحسنی، ۱۴۱۹ ه. ق، ج ۱: ۳۶۳) و همچنین در تفسیر بیان السعاده فی مقامات العبادہ ذیل آیه مباهله با ذکر اصحاب مباهله به صدق واژه «انفسنا» بر حضرت علی (ع) شهادت داده و تصریح به اتفاق و وفاق فریقین در این مورد می نماید: این آیه از بهترین دلایل بر صدق نبوتش است و همچنین بر شرافت کسانی که برای مباهله آورد ... و بین فریقین هیچ اختلافی نیست که کسی غیر از حسین (ع) و فاطمه (ع) و علی (ع) با او به مباهله نیامد (ر.ک؛ گنابادی، ۱۴۰۸ ه. ق، ج ۱: ۲۶۹).

قاضی نورالله شوشتری می‌نویسد: مفسران در این مسئله اتفاق نظر دارند که «ابناءنا» در آیه فوق اشاره به حسن و حسین و «نساءنا» اشاره به فاطمه و انفسنا اشاره به علی است (ر.ک؛ شوشتری، ۱۴۰۹. ه. ق، ج ۳: ۴۶) ایشان در این کتاب و در پاورقی اسامی حدود شصت نفر از بزرگان اهل سنت را ذکر می‌نمایند که در کتاب‌های خود تصریح نموده‌اند آیه مباهله در وصف اهل بیت نازل شده است. جهت اختصار کلام از جمله آنها می‌توان به این موارد در کتاب مذکور اشاره کرد: مسلم بن حجاج نیشابوری صاحب صحیح مسلم که از کتب صحاح سته اهل سنت است در جلد ۷ صفحه ۱۲۰ (چاپ محمد علی صبیح - مصر)؛ احمد بن حنبل در کتاب مسند جلد اول صفحه ۱۸۵ (چاپ مصر)؛ طبری در تفسیر طبری در ذیل همین آیه جلد سوم صفحه ۱۹۲ (چاپ میمنیه - مصر)؛ حاکم در کتاب مستدرک جلد سوم صفحه ۱۵۰ (چاپ حیدرآباد دکن)؛ حافظ ابو نعیم اصفهانی در کتاب دلائل النبوه صفحه ۲۹۷ (چاپ حیدرآباد)؛ واحدی نیشابوری در کتاب اسباب النزول صفحه ۷۴ (چاپ الهندیه مصر)؛ فخر رازی در تفسیر معروفش جلد ۸ صفحه ۸۵ (چاپ البهیه مصر) و ده‌ها شخصیت دیگر (ر.ک؛ شوشتری، همان، ج ۳: ۴۷).

با سیر در وقایع تاریخی که در سال نزول آیه مباهله اتفاق افتاده است و دقت در کلمات پیامبر (ص) در حوادث آن سال‌ها می‌توان به واکاوی عبارت «نفس پیامبر» و معنایی که پیامبر از این واژه اراده فرموده‌اند دست یافت و معنا و مفهوم حقیقی آن را استخراج نمود. در این بخش به دو حادثه سال نهم هجری یعنی وفد ثقیف و وفد بنی ولیعه پرداخته و مبنا را بر روایت‌های تاریخی برگرفته از کتاب‌های برادران اهل سنت قرار می‌دهیم تا علاوه بر تشخیص معنای عبارت، وفاق فریقین در این موضوع نیز مشخص گردد.

در سال نهم هجری و در پی گسترش قدرت اسلام، قبیله ثقیف تصمیم گرفتند اسلام را قبول کنند اما برای این منظور پیش شرط‌هایی معین کردند. زمانی که پیامبر (ص) با درخواست‌های جاهلانه بنی ثقیف از جمله پیش شرط پرستش بت بزرگ لات و یا حذف نماز از مناسک دینی مواجه شدند، ایشان را با جملاتی کوبنده تهدید فرمودند. ابن‌عبدالبر در روایتی مفصل سخن رسول گرامی اسلام (ص) را آورده است که در اینجا به جهت

رہیافت عرفانی به آیه مباحله با تأکید بر واژه «انفسنا»؛ آہنگری و نصیری | ۲۰۱

اختصار تنها بخشی که شاهد بحث است ذکر می گردد: رسول خدا(ص) هنگامی که ہیئت نمایندگی تقیف نزدش آمدند فرمود: اسلام بیاورید یا فردی از خود - یا این که فرمود: مثلی - مثل خودم - را سراغ تان خواهم فرستاد ... عمر می گوید: به خدا سوگند، هیچ روزی فرماندهی را آرزو نکرده ام مگر آن روز که پیامبر این جمله را فرمود. من سینه ام را راست کردم به این امید که پیامبر بگوید: مقصودم این مرد (عمر) است. آن گاه پیامبر خدا(ص) به علی(ع) نگاه کرد، دست او را گرفت و فرمود: این، همان شخص است این، همان شخص است (ر.ک؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ ه. ق، ج ۳: ۱۱۱۰). بلاذری نیز با اختلاف بسیار کمی همین روایت را آورده است (ر.ک؛ بلاذری، ۱۴۱۷ ق، ج: ۳۶۴) عین این روایت را ابن ابی الحدید نیز نقل کرده است (ر.ک؛ ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ ق، ج ۹: ۱۶۷).

در ماجرای وفد بنی ولیعہ نیز پیامبر نظیر این خطاب را به امیرالمومنین(ع) دارند که ابن ابی الحدید روایت آن را بدین گونه آورده است: یا دست از نزاع برمی دارید یا کسی را به سراغ شما می فرستم که مانند خودم است (ر.ک؛ همان، ج ۱: ۲۹۴).

نسائی نیز روایتی را از ابوذر آورده است که پیامبر(ص) امیرالمومنین(ع) را همچون نفس خود خوانده اند. پیامبر(ص) فرمودند: باید بنو ولیعہ دست از نزاع بردارند، در غیر این صورت مردی را به سوی آنان روانه می کنم که مانند خودم است. وی در میان آنان امر من را به اجرا درآورد و ...».

ابوذر می گوید: شگفت زده از سخن حضرت بودم که عمر از پشت، پهلوی من را گرفت و گفت: مقصود پیامبر کیست؟ گفتم: مقصودشان تو و رفیق (ابابکر) نیست. گفت: پس چه کسی است؟ گفتم: کسی که کفش را وصله می زند و علی(ع) مشغول وصله زدن کفش بود (ر.ک؛ نسائی، ۱۴۲۴ ه. ق: ۶۶) دقت در همین قطعه کوتاه تاریخ و قرائنی از جمله اشتیاق عمر به کشف منظور پیامبر و کنایه ابوذر به او که منظور پیامبر تو و رفیق نیستید! مشخص می سازد که بیان این کلام از پیامبر(ص)، دارای چه بار معنوی و سیاسی بزرگی بوده و نمی توان بیان آن را یک عبارت ساده و مقطعی انگاشت.

با جمع بندی روایات فوق مشخص می شود که مقصود پیامبر(ص) در بکار بردن نفس

در مقاطع تاریخی مذکور چیزی فراتر از اعلام جانشین در یک مسئولیت گذرا و موقتی است. با دقت در فضای تاریخی وقایع فوق از جمله وفد ثقیف، وفد بنی ولیع و ابلاغ آیات سوره براءت و همچنین به قرائن دیگر آن مقطع تاریخی از جمله ناراحتی ابوبکر از تغییر حکم پیامبر(ص) در واقعه ابلاغ آیات براءت که در آن رخداد نیز خداوند از رسولش می‌خواهد یا خودش یا یک نفر مثل خودش آیات براءت را ابلاغ کند و یا تمنای شدید عمر برای کسب امارت در دو واقعه وفد ثقیف و بنی ولیع، مشخص می‌گردد که کلام پیامبر خاتم(ص) در خصوص امیرالمؤمنین(ع) در حقیقت، اعلام ولایت معنوی از یک سو و ولایت سیاسی آن حضرت از سوی دیگر بوده است.

این اعلام بسیار هوشمندانه و با کلیدواژه‌ای انتخاب شده است که با در کنار هم قرار دادن حوادث در سال نهم هجری، هر انسان آزاده و حق‌جویی را به یک نتیجه‌گیری یقینی، درباره ولایت معنوی و سیاسی امیرالمؤمنین(ع) رهنمون می‌نماید. هرچند به کارگیری واژه «انفسنا» در کلام وحی، لزوم واکاوی و دقت در آن را از دیدگاه هستی‌شناسی عرفانی بیشتر می‌نمایاند.

۴-۲. حقیقت نفس واحد از دیدگاه عرفانی

با بررسی منابع مشخص می‌گردد که پیامبر اعظم(ص) در مقاطع و مواقع مختلف قرابت خود را به امام علی بن ابیطالب(ع) اعلام داشته‌اند. پیامبر(ص) به علی(ع) فرمودند: به راستی تو هر آنچه را من می‌شنوم می‌شنوی و هر آنچه را می‌بینم می‌بینی (ر.ک؛ ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ ه ق، ج ۱۳: ۱۹۷).

همچنین ایشان فرمودند: ای علی خدا را نشناخت جز من و تو و مرا نشناخت جز خدا و تو و تو را نشناخت جز خدا و من (ر.ک؛ حلی، ۱۳۹۱: ۴۴۴) ولی با دقت عرفانی مشخص می‌گردد که واقعیت نفس واحد، بسیار والاتر از صرف نزدیکی و قرابت بین این دو ذات مقدس و یا حتی موضوع جانشینی و خلافت ظاهری است؛ به عبارتی، نوعی وحدت بین حقیقت وجودی پیامبر(ص) و حضرت علی(ع) ملاحظه می‌شود که از آن به نفس واحد تعبیر می‌گردد.

رهیافت عرفانی به آیه مباحله با تأکید بر واژه «انفسنا»؛ آهنگری و نصیری | ۲۰۳

این حقیقت در منابع اهل سنت نیز مطرح گردیده است. ابن المغازلی الشافعی در کتاب المناقب اهل البیت، چندین حدیث با مضامین مشابه تحت عنوان (قوله علیه السلام: كنت انا وعلی نوراً بین یدی الله) آورده است که برای نمونه به یک مورد آن اشاره می‌شود: ابوذر روایت کرده است که پیامبر(ص) فرمودند: من و علی نوری در سمت راست عرش بودیم و آن نور تسبیح و تقدیس خدا می‌کرد چهارده هزار سال قبل از خلقت توسط خداوند، و من و علی پیوسته با هم بودیم تا در صلب عبدالمطلب از هم جدا شدیم (ر.ک؛ ابن المغازلی، ۱۴۲۷: ۱۵۹).

در مقام تحلیل این مجموعه روایات می‌توان این گونه گفت که این روایات همانند حدیث غدیر و عبارت «من كنت مولاه فعلى مولاه» نه تنها توسط اهل سنت به درستی فهم نشده است بلکه حتی متأسفانه در میان برخی از شیعیان نیز این واقعیت، حداکثر به عنوان اثبات وصایت و خلافت ظاهری ایشان تفسیر گردیده است. چنانکه در آیه مباحله نیز، نفس واحد در تبادل ذهنی عموم شیعیان نا آشنا به مبانی، حداکثر به اوج علاقه رسول‌الله(ص) به امیرالمومنین(ع) و یا شدت قرابت روحی و اخلاقی علی(ع) به آن حضرت تعبیر می‌گردد. اما در حقیقت نه تنها آیه مباحله بلکه بسیاری از احادیث پیامبر(ص) که درباره مقام بلند علی(ع) و همانندی او به پیامبر(ص) وارد شده است، حکایت از هم افقی مقام این دو وجود مقدس و نشانه‌ای از حقیقتی مشترک از این دو ذات بلند مرتبه است. در حدیثی در کتاب بحارالانوار وارد شده است که پیامبر(ص) فرمود: من سید هر آن کس که خدای عز و جل آفریده است و من بهتر از جبرئیل و میکائیل و اسرافیل و حمله عرش و همه ملائکه مقربین و انبیاء مرسلینم، من صاحب شفاعه و حوض شریفم و من و علی دو پدر این امت هستیم، هر کس ما را بشناسد خدای عز و جل را شناخته و هر کس ما را منکر باشد خدای عز و جل را منکر است، از علی است دو سبط این امت و دو سید جوانان اهل بهشت حسن و حسین و از اولاد حسین نه کس اند که طاعتشان طاعت من است و خلاف با آنها خلاف با من است، نهم آنان قائم ایشان است و مهدی ایشان (ر.ک؛ مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۲۶: ۳۴۲).

با دقت نظر در اینکه جایگاه پدر که ریشه نسبی و علت اعدادی برای ظهور فرزند در عالم

طبع و ماده است، واحد و منحصر به فرد می‌باشد، لذا نباید در معنای ظاهری حدیث، که نهایت قرابت و نزدیکی را می‌رساند متوقف گردید.

در واقع، نفس واحد حقیقتی علوی است که از مقام باطنی پیامبر(ع) و علی(ع) نشأت می‌گیرد و در حقیقت همان مقام حقیقه‌الحقایق و تعیین اول (مقام وحدت محض و اولین جلوه با تعیین وحدانی ذات الهی) و نور محمدیه است. فیض کاشانی در رساله‌اللتالی به این واقعیت اشاره کرده و می‌فرماید: اصل و منشأ و معاد و مبدأ جمله خلائق، حضرت حقیقه‌الحقائق است و آن، حقیقت محمدی و نور احمدی است که صورت حضرت واحدی احدی است [و] جامع جمیع کمالات الهی و کیانی و واضح میزان همه مراتب اعتدالات ملکی و حیوانی و انسانی است. عالم و عالمیان صور و اجزای تفصیل آن و آدم و آدمیان مسخر از برای تکمیل او.

از طرفی در بعضی روایات، از واقعیت «نفس واحد» با تعبیراتی دیگر از جمله شجره طوبی، رضوان الله الأكبر، سدره المنتهی و یا جنّه المأوی یاد شده است که از منظر تأویلات عرفانی مبتنی بر دلایلی که در پی خواهد آمد همگی بیانگر یک معنا بوده که از آن به حقیقت محمدیه (مظهر اسم شریف الله که تمامی اسماء الهی در آن به اعتدال مخفی هستند) می‌توان تعبیر نمود. در بحارالانوار حدیثی از پیامبر با این مضمون وارد شده است که: از پیامبر(ص) در مورد آیه شریف (طوبی لهم و حسن مآب) سؤال شد، ایشان فرمودند: در مورد علی بن ابی طالب نازل شده است و طوبی درختی است در خانه امیرالمومنین در بهشت، چیزی در بهشت نیست مگر آنکه در آن درخت هست (ر.ک؛ مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۳۹: ۲۳۶).

فیض کاشانی در رساله النص با اشاره به سخنی از ابن عربی در فتوحات مکیه حقیقت شجره طوبی را اصل شجرات دنیا می‌داند که خداوند آن را بدست خود غرس کرد و آن را استوار و از روح خود در آن دمید؛ همچنین مجدداً به نسبت ذات پیامبر به سایر ذوات اولیاء همچون نسبت حضرت آدم(ع) به سایر مردم که مبین حقیقت نفس واحد است اشاره می‌کند (ر.ک؛ فیض کاشانی، ۱۳۸۷، ج ۴: صص ۹۷-۹۶).

یکی از محققین و صاحب نظران معاصر در حوزه عرفان نظری با استناد به چند حدیث در خصوص شجره طوبی چنین نتیجه می گیرند که: شجره طوبی همان حقیقت و مقام نهایی ولایت؛ یعنی مقام «أو ادنی» و احدیت جمع است که تمام جهات و فروع ایمانی، فروع و شاخه های آن می باشند. علت تفاوت تعبیر در روایات گوناگون در باب مکان اصل درخت طوبی نیز در همین نکته، یعنی اتحاد پیامبر اعظم (ص) و حضرت علی (ع) به لحاظ ولایت مطلقه و مقام نورانیت ایشان نهفته است (ر.ک؛ یزدان پناه، ۱۳۹۷، ج ۱: ۳۴۸) ایشان ضمن بیان نظرات گوناگون، نظر امام خمینی (ره) را این گونه مطرح می نمایند: حضرت امام (ره) با توجه به مجموعه متون دینی موجود در این زمینه، اصل شجره طوبی را «حقیقت ولایت» ائمه (ص) یعنی مقام «او ادنی» و حضرت احدیت (نخستین تجلی حق که به لحاظ شدت وحدت، شدت سنخیت با ذات الهی را هم دارد) می دانند (ر.ک؛ همان، ۳۵۰).

حاکم حسکانی از مفسران اهل سنت این روایت را بدین ترتیب آورده است «از پیامبر (ص) درباره آیه شریفه «طوبی لهم و حسن ماب» سؤال شد ایشان فرمودند: درختی است در بهشت که ریشه اش در خانه من و شاخ هایش برای اهل بهشت است. سپس بار دیگر از او سؤال شد و فرمود: درختی است که ریشه اش در خانه علی و شاخ هایش برای اهل بهشت است... فرمود: همانا خانه من و علی یکی است (ر.ک؛ حسکانی، ۱۴۱۱-۱۴۱۰ ه ق، ج ۱: ۳۹۸).

صاحب تفسیر المیزان پس از بحث و بررسی روایات مذکور چنین نتیجه گیری می فرمایند: و در این معنا روایات بسیاری از طرق شیعه و اهل سنت آمده، و از ظاهر آنها برمی آید که در مقام تفسیر آیه نبوده، بلکه ناظر به بطن آیه است، چون حقیقت معیشت طوبی همان ولایت خدای سبحان است که از این امت علی (علیه السلام) صاحب آن ولایت و اولین گشاینده باب آن است، و مؤمنین اهل ولایت، اتباع و پیروان اویند، و خانه او در بهشت نعیم که بهشت ولایت است با خانه رسول خدا (ص) یکی است، و تزاحم و اختلافی میان آن دو نیست (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۳۵۲-۱۳۵۱، ج ۱۱: ۳۶۹).

تطبیق و معناشناسی واژه «انفسنا» و نفس واحد از منظر انسان‌شناسی عرفانی

انسان‌شناسی عرفانی نوعی معرفه النفس شهودی می‌باشد که بر اساس آن انسان در عین وحدت دارای تجلیات مختلف مثل طبع و نفس و عقل و قلب و وروح و... است و هر فردی دارای یک حقیقت پیش از خلقی و تجلیاتی در عوالم خلقی مثل عالم مجردات تام و مثال و ماده است و نه تنها انسان بلکه همه اشیاء در عالم ماده تنزل پیدا کردند و نه تجافی، لذا با رویکرد این نوع از انسان‌شناسی، دو معنا برای نفس واحد را می‌توان تبیین کرد:

الف. نفس را به معنای مطلق وجود که مساوق وحدت آن است، گرفت، که در لغت هم این معنا برای نفس ذکر شده و با این معنا، نفس بر وجود خداوند هم اطلاق می‌شود کما اینکه خداوند در قرآن می‌فرماید: «... یحذرکم الله نفسه» (آیه ۲۸ سوره مبارکه آل عمران) یعنی خداوند شما را از شناخت حقیقت وجودی اش برحذر می‌دارد چون راهی در این وادی ندارید.

اگر این معنا از نفس اراده شود یعنی امیر مومنان تجلی تمام حقیقت نبی اعظم (ص) است و تمام حقایق و کمالات حقیقت محمدیه (ص) به صورت جامع و کامل از طریق امیرالمؤمنین (ع) ظهور و بروز پیدا کرده و روایت حضرت مولی الموحدین (ع) هم با این معنا از نفس سازگاری دارد که فرمود: «مَا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ آيَةٌ هِيَ أَكْبَرُ مِنِّي» (کلینی، ۱۳۶۳-۱۳۶۵، ج ۱: ۲۰۷).

چون طبق مبانی عرفانی حقیقت محمدیه (ص) مظهر اسم شریف الله است و میان ظاهر و مظهر مفهوماً تغایر است ولی وجوداً تغایری ندارند و یکی هستند، لذا امیرالمؤمنین علیه السلام با این بیان خود را بزرگترین آیه و نشانه برای حقیقت وجودی نبی اعظم (ص) معرفی می‌کنند.

ب. طبق مبانی انسان‌شناسی عرفانی همانطور که در تبیین اصطلاحی این واژه آمد، نفس را یکی از ساحات وجودی حقیقت انسان قلمداد کنیم که طبق این برداشت از نفس می‌توان گفت:

رہیافت عرفانی به آیه مباحله با تأکید بر واژه «انفسنا»؛ آهنگری و نصیری | ۲۰۷

کارکرد و وظیفه نفس، تدبیر بدن و به نوعی واسطه حقیقت انسانی برای تعلق و ارتباط و اداره بدن و جنبه این سوئی انسان است هر چند که همه این ابعاد تحت یک حقیقت واحد مندرج هستند. کما اینکه از دیدگاه جناب محقق قیصری نفس جهت تعلق تدبیری روح و جان آدمی به بدن است (قیصری، ۱۳۷۵، ص ۱۳۹/فضلی، ۱۳۹۷: ۱۵۱).

امیرالمؤمنین (ع) که در آیه شریفه نفس نبی اعظم (ص) معرفی شدند به خلافت از ایشان به تدبیر جنبه این سوئی اعیان علمی و خلقی مأمور شدند، چون حقیقت محمدی در راس همه اعیان ثابته و اعیان خلقی است و با مظهریت اسم شریف الله رب تمام اعیان از صقع ربوبی تا صقع خلقی و عینی است و این جنبه و ساحت این حقیقت (هر چند جز یک حقیقت واحد نیست) در امیرالمؤمنین (ع) به عنوان نفس حضرت ختمی (ص) متجلی شده است.

این نظر را صدور روایتی دیگر از نبی خاتم (ص) در وصف فاطمه زهرا (س)، تقویت می کند که آن عالیجناب (ص) فرمود: ...هی بضعة منی وهی قلبی و روحی التی بین جنبی فمن آذاها فقد آذانی ومن آذانی فقد آذی الله» (مجلسی، ۱۳۶۸، ج ۴۳: ۵۴) در این روایت شریف و نورانی حضرت (ص)، وجود مبارک حضرت زهرا (س) را جنبه آن سوئی حقیقت محمدیه معرفی می نمایند، زیرا در شناخت انسان از منظر اهل الله روح، جنبه آن سوئی حقیقت انسانی است.

سعیدالدین فرغانی در تعریف روح می گوید «مقام روح مقام مجرد بسیط وحدانی است که به هیچ وجه حکم تعلق به غیر در آن نیست، بدون آنکه به سوی حدوث و خلق و غیر متمسک [نشان] گردد» (فرغانی، ۱۴۲۸، ج ۱: ۲۵۱) که از این کلمات تمایز دو ساحت روح و نفس در انسان شناسی عرفانی کاملاً مشخص می گردد.

بحث و نتیجه گیری

یافته های این پژوهش که عمدتاً با کنکاش در تفاسیر عرفانی و تکیه بر روایات منقول از فریقین انجام شد، مبین آن است که می توان به مفهوم جدیدی از حقیقت مباحله دست یافت و آن حقیقت، این است که انسان کامل به منزله نفس عالم می باشد. انسان کامل به

سبب اتصال به نفوس سماوی یا اتصال به رق منشور (نخستی تجلی حق که بستر همه تجلیات است) دارای حقیقتی فراتر از عالم امکان می‌باشد و رابطه او با عالم همچون رابطه نفس با بدن است، لذا هرگونه تغییر و خشم در آن موجب تأثیر در اجزای عالم زیرین است، که این تأثیرگذاری نشانه حقانیت او نیز می‌باشد و این حقیقت مباحله با توجه به جهان‌شناسی عرفانی است. همچنین برای شناخت ژرف و عمیق واژه انفسنا به عنوان یکی از محورهای اصلی بحث و نقطه عطف آیه شریفه و بالاترین فضیلت قرآنی امیر مؤمنان (ع) در کلام رضوی می‌توان گفت: یک نوع وحدت بین خلقت نوری و حقیقت وجودی پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) ملاحظه می‌شود که از آن به نفس واحد تعبیر می‌گردد. لذا، بر اساس تفاسیر عرفانی، بکار بردن واژه انفسنا در آیه مباحله، که حکایت از معنای نفس واحد دارد، نمی‌تواند مصداقی جز امیر مؤمنان علی (ع) داشته باشد، و این موضوعی اختلافی نیست، کما اینکه صاحب تفسیر بیان السعاده فی مقامات العباده به وفاق بر این موضوع در بین فریقین تصریح می‌نماید. چنان که با دقت و کنکاش به ویژه با رویکرد عرفانی روشن شد که این حقیقت فراتر از شدت محبت حضرت رسول اکرم (ص) به امیر مؤمنان و امام‌العارفین (ع) است و در حقیقت عبارت انفسنا به نفس واحد و اتحاد وجودی، نوری و حقیقت واحد و ملکوتی آن عالی‌جنابان در صقع ربوبی اشاره دارد و تکثر ایشان را باید منحصر در عالم دنیا دانست. از اینجا سر کلام رضوی (ع) که بالاترین فضیلت امیرالمومنین (ع) را آیه مباحله معرفی فرموده‌اند رخ می‌نماید و بدین ترتیب نشانه‌های تاریخی اصل رخداد، تبیین‌های کلامی و فلسفی آن، مصداق‌شناسی حدیثی آن و ثمرات جاودانه این همه در سایه‌سار معانی بلند عرفانی تبلور می‌یابد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Mahdi Hassan Ahangari
Mohammad Nasiri

<http://orcid.org/0009-0005-9073-1863>

<http://orcid.org/0000-0001-9024-6810>

منابع

قرآن کریم.

آملی، سیدحیدر. (۱۴۲۲ه ق). *تفسیر المحيط الاعظم*. محقق/مصحح: سید محسن موسوی تبریزی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی.

ابن ابی الحدید، عبد الحمید بن هبه الله. (۱۴۰۴ ه ق). *شرح نهج البلاغه*. محمد ابوالفضل ابراهیم. قم: مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی (ره)

ابن ابی جمهور. (۱۴۰۳ه ق). *عَوَالِي اللَّسَالِي الْعَزِيزِيَّة فِي الْأَحَادِيثِ الدِّينِيَّة*. قم: مطبعة سيد الشهداء (ع).

ابن بابویه، محمد بن علی. (بی تا). *عیون أخبار الرضا عليه السلام*. مهدی لاجوردی. تهران: جهان. ابن کثیر، اسماعیل بن عمر. (۲۰۰۴ م - ۱۴۲۵ ه ق). *تفسیر القرآن العظیم*. تحقیق مصطفی السید محمد محمد السید رشاد - محمد فضل العجمای - علی احمد عبدالباقی و حسن عباس قطب. ریاض: دار عالم الکتب.

ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۹۹۱م - ۱۴۱۲ ق). *مناقب آل أبی طالب (ع)*. یوسف بقاعی. بیروت - لبنان: دار الأضواء

ابن عبدالبر، یوسف بن عبد الله. (۱۹۹۲ م - ۱۴۱۲ ه ق). *الإستیعاب فی معرفة الأصحاب*. علی محمد بجاوی. علی محمد. بیروت - لبنان: دار الجیل.

ابن مغزالی، علی بن محمد. (۱۴۲۷ق - ۲۰۰۶ م). *مناقب أهل البيت عليهما السلام*. به تحقیق محمد کاظم المحمودی. تهران - ایران: المجمع العالمی للتقريب بين المذاهب الإسلامية. المعاونه الثقافیه. مرکز التحقیقات و الدراسات العلمیه.

امین، سیده نصرت. (۱۳۶۱). *مخزن العرفان در تفسیر قرآن*. چاپ اول. تهران: نهضت زنان مسلمان امینی گلستانی، محمد. *از مباحله تا عاشورا*. (۱۳۸۴). قم - ایران: نشر سپهر آذین.

بلاذری، احمد بن یحیی. (۱۹۹۶ م - ۱۴۱۷ ه ق). *جمل من أنساب الأشراف*. سهیل زکار. بیروت - لبنان: دار الفکر.

تقدمی معصومی، امیر. (۱۴۲۱ ه ق). *نور الأمير علیه السلام فی تثبیت خطبه الغدير*. قم - ایران: نشر مولود کعبه.

حسکانی، عبیدالله بن عبدالله. (۱۴۱۱-۱۴۱۰ ه ق). *شواهد التنزیل لقواعد التفضیل*. محمد باقر

۲۱۰ | فصلنامه علمی پژوهش‌نامه معارف قرآنی | سال چهاردهم | شماره ۵۴ | پاییز ۱۴۰۲

- محمودی. تهران - ایران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی - مؤسسه الطبع و النشر.
حسن زاده آملی، حسن. (۱۳۹۷). *دروس شرح اشارات و تنبیهاات ابن سینا/خواجه نصیر طوسی*. به
اهتمام سید ولی سید تاج الدینی. چاپ سوم. قم: انتشارات آیت اشراق.
الحسنی، ابو العباس احمد بن عجیبه. (۱۴۱۹ ه ق). *البحر الممدید فی تفسیر القرآن المجدی*. محقق /
مصحح: احمد عبدالله قرشی رسلان قاهره: دکتر حسن عباس زکی.
حقی بروسوی، اسماعیل بن مصطفی. (بی تا). *تفسیر روحالبیان*. چاپ اول. بیروت: دارالفکر.
حلی، حسن بن سلیمان. (۱۳۹۱). *مختصر البصائر*. ترجمه علیرضا زکی زاده رنایی. قم - ایران: نشر
زائر.
راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد. (۴۰۱ ه ق). *مفردات الفاظ القرآن*. محقق / مصحح:
صفوان داودی. المدینه امنوره شعبان.
شوشتری (قاضی نورالله شوشتری)، نورالله بن شریف الدین. (۱۴۰۹ ه ق). *احقاق الحق و ازهاق
الباطل*. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره).
طباطبائی، محمدحسین. (۱۳۵۲-۱۳۵۱). *المیزان فی تفسیر القرآن*. بیروت - لبنان: مؤسسه الأعلمی
للمطبوعات.
طباطبائی، محمدحسین و موسوی. محمدباقر (۱۳۷۸). *ترجمه تفسیر المیزان*. قم: جامعه مدرسین
حوزه علمیه قم. دفتر انتشارات اسلامی.
طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۸ ه ق). *مجمعالبیان*. هاشم رسولی و فضل الله یزدی طباطبائی.
بیروت - لبنان: دارالمعرفه.
فرغانی، سعیدالدین. (۱۴۲۸ ه ق). *منتهی المدارک فی شرح تائیه ابن فارض*. محقق / مصحح: عاصم
ابراهیم الکیالی الحسینی الشاذلی الدرقاوی. بیروت: دارالکتب العلمیه.
فضلی، علی. (۱۳۹۷). *پیشانگاره‌های انسانشناختی علم سلوک*. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ
و اندیشه اسلامی.
فیض کاشانی، ملامحسن. (۱۳۸۷). *مجموعه رسائل فیض*. محقق / مصحح: محمد امامی کاشانی /
بهراد جعفری. تهران: مدرسه عالی شهید مطهری.
قیصری، داوود. (۱۳۷۵). *شرح فصوص الحکم*. تصحیح و تقدیم: سید جلال الدین آشتیانی. تهران
- ایران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

رہیافت عرفانی بہ آیہ مباہلہ با تآکید بر واژہ «انفسنا»؛ آہنگری و نصیری | ۲۱۱

کاشانی، عبدالرزاق. (۱۴۲۲ هـ ق.). تفسیر ابن عربی (تأویلات عبدالرزاق). محقق / مصحح: سمیر مصطفی رباب. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

کاشفی سبزواری، حسین بن علی. (۱۳۶۹). مواہب علیہ. محقق / مصحح: سید محمد رضا جلالی نائین. تہران: سازمان چاپ و انتشارات اقبال.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳-۱۳۶۵). الکافی. علی اکبر غفاری و علی اکبر محمد آخوندی، تہران - ایران: دار الکتب الإسلامیہ.

گنابادی، سلطان محمد. (۱۴۰۸ هـ ق.). تفسیر بیان السعاده فی مقامات العبادہ. چاپ دوم. بیروت: موسسه الأعلمی للمطبوعات.

مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۳۶۸ - ۱۴۰۳ ق.). بحار الأنوار. ہدایت اللہ مسترحمی - علی اکبر غفاری - محمدباقر بھودی - محمدتقی مصباح یزدی - محمدباقر محمودی - محمد مہدی خراسان و دیگران. بیروت - لبنان: دار احیاء التراث العربی.

مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۱-۱۳۸۴). پیام قرآن. با همکاری جمعی از فضلا و دانشمندان. تہران - ایران: دار الکتب الإسلامیہ.

موحدیان عطار، علی. (۱۳۸۸). مفہوم عرفان. قم: دانشگاه ادیان و مذہب.

میبدی، ابوالفضل رشید الدین. (۱۳۷۱). کشف الأسرار و عدہ الأبرار. محقق / مصحح: علی اصغر حکمت. تہران: انتشارات امیر کبیر.

نخجوانی، نعمہ اللہ بن محمود. (۱۹۹۹ م). الفواتح الإلهیہ و المفاتح الغیبیہ. چاپ اول. مصر: دار رکابی للنشر.

ندوی، ابوالحسن علی. (۲۰۰۴ م - ۱۴۲۵ هـ ق.). السیرہ النبویہ. عبدالماجد غوری. دمشق - سوریه: دار ابن کثیر.

نسائی، احمد بن علی. (۲۰۰۳ م - ۱۴۲۴ هـ ق.). خصائص أمير المؤمنين علی بن أبي طالب كرم الله وجهه. دانی بن منیر آل زھوی. بیروت - لبنان: المكتبة العصریہ.

یزدان پناه. سید یدلہ. (۱۳۹۷). فروغ معرفت در اسرار خلافت و ولایت شرحی بر رسالہ مصباح الہدایہ الی الخلافہ و الولایہ اثر امام خمینی (رہ). چاپ دوم. تہران: چاپ و نشر عروج وابستہ بہ موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رہ).

References [In Arabic & Persian]

The Holy Quran.

- Amoli, Seyed Heider. (2001). *Tafsir al-Muhait al-Azam*. Researcher/corrector: Seyyed Mohsen Mousavi Tabrizi. Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Islamic Guidance. [In Persian]
- Amin, Sayeda Nusrat. (1982). *Repository of mysticism in the interpretation of the Qur'an*. First Edition. Tehran: Muslim Women's Movement. [In Persian]
- Amini Golestani, Mohammad. From Mubahlah to Ashura. (2005). *Qom-Iran: Sepehr Azin publishing house*. [In Persian]
- Al-Hasani, Abu al-Abbas Ahmed bin Ajiba. (1998). *Bahr al-Madid in Tafsir al-Qur'an al-Maji*. Researcher/Editor: Ahmed Abdullah Qorshi Raslan Cairo: Dr. Hassan Abbas Zaki. [In Arabic]
- Belazari, Ahmad Ibn Yahya. (1996). *My sentence Ansab al-Ashraf*. Sohail Zakar. Beirut - Lebanon: Dar al-Fekr. [In Arabic]
- Farghani, Saeeduddin. (2007). *The end of Al-Madarak in Ibn Faraz's description of Taiyeh*. Researcher/Editor: Asim Ebrahim Al-Kayali Al-Hussaini Al-Shazli Al-Darqawi. Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya. [In Arabic]
- Fazli, Ali. (2017). *Anthropological precedents of behavioral science*. Tehran: Publications of the Islamic Culture and Thought Research Institute. [In Persian]
- Faiz Kashani, Hilmasan. (2008). *Faiz's epistles collection*. Researcher/Editor: Mohammad Emami Kashani / Behrad Jafari. Tehran: Shahid Motahari High School. [In Persian]
- Gonabadi, Sultan Mohammad. (1987). *Tafsir Bayan al-Saadah in the worship authorities*. Second edition. Beirut: Al-Alami Press Institute. [In Arabic]
- Haskani, Obaidullah bin Abdullah. (1990). *The evidence of al-Tanzir for the rules of al-Tafdil*. Mohammad Bagher Mahmoudi. Tehran - Iran: Ministry of Culture and Islamic Guidance - Al-Tabar and Al-Nashar Institute. [In Persian]
- Hassanzadeh Amoli, Hassan. (2017). *Lectures on Ibn Sina's warnings and punishments/Khwaja Nasirtousi*. By the efforts of Sayyed Wali Sayyed Taj al-Dini. Third edition. Qom: Ait Ashraq Publications. [In Persian]
- Haqi Brosavi, Ismail bin Mustafa. (N.D.) *Interpretation of the spirit of al-Bayan*. First Edition. Beirut: Dar al-Fakr. [In Arabic]
- Hali, Hassan bin Suleiman. (2012). *A brief overview*. Translated by Alireza Zakizadeh Renani. Qom - Iran: Zair Publishing.
- Ibn Abi al-Hadid, Abdul Hamid bin Hiba Allah. (1983). *Description of Nahj al-Balagha*. Mohammad Abulfazl Ibrahim. Qom: School of Ayatollah Azami al-Marashi al-Najafi (r.a.) [In Persian]

- Ibn Abi Jumhur. (1982). *Awali Al-Laalali Al-Aziziya in Al-Ahadith al-Diniya*. Qom: Seyyed al-Shohda Press. [In Persian]
- Ibn Babouyeh, Muhammad bin Ali. (N.D.). *Eyes of Akhbar al-Reza, peace be upon him*. Mahdi Lajurdi Tehran: Jahan. [In Persian]
- Ibn Kathir, Ismail bin Omar. (2004). *Tafsir al-Qur'an al-Azeem*. The research of Mustafa Al-Sayed, Mohammad Mohammad Al-Sayed Rashad, Mohammad Fazl Al-Ajmawi, Ali Ahmad Abdul Baqi, and Hassan Abbas Qutb. Riyadh: Dar Alam al-Katb. [In Arabic]
- Ibn Shahr Ashub, Muhammad Bin Ali. (1991). *Manaqib Al Abi Talib (AS)*. Youssef Bekaei. Beirut-Lebanon: Dar al-Awat. [In Arabic]
- Ibn Abd al-Barr, Yusuf bin Abdullah. (1992). *Acquiring the knowledge of the Companions*. Ali Mohammad Bejawi. Ali Mohammad. Beirut - Lebanon: Dar al-Jil. [In Arabic]
- Ibn Maghazali, Ali Ibn Muhammad. (2006). *Manaqib Ahl al-Bayt peace be upon them*. According to Mohammad Kazem Al-Mahmoudi's research. Tehran-Iran: Al-Majjam Al-Alami for bringing together Islamic schools of thought. Cultural aid. Scientific research and studies center. [In Persian]
- Kayseri, Dawood. (1996). *Description of Fuss al-Hakm*. Edited and presented by: Seyyed Jalaluddin Ashtiani. Tehran - Iran: Scientific and Cultural Publishing Company. [In Persian]
- Kashani, Abdul Razzaq. (2001). *Tafsir of Ibn Arabi (Abd al-Razzaq interpretations)*. Researcher/corrector: Samir Mustafa Rabab. Beirut: Dar Ahya al-Trath al-Arabi. [In Arabic]
- Kashfi Sabzevari, Hossein bin Ali. (1990). *Blessings against Researcher*/Editor: Seyyed Mohammad Reza Jalali Nain. Tehran: Iqbal Printing and Publishing Organization. [In Persian]
- Kilini, Muhammad bin Yaqub. (1986). *Al-Kafi Ali Akbar Ghafari and Ali Akbar Mohammad Akhundi*, Tehran - Iran: Dar al-Katb al-Islamiyeh. [In Persian]
- Majlesi, Mohammad Baqir bin Mohammad Taqi. (1989). *Bihar al-Anwar Hedayatullah Mostrahami*, Ali Akbarghafari, Mohammad Baqer Behboodi, Mohammad Taghi Misbah Yazdi, Mohammad Baqer Mahmoudi, Mohammad Mahdi Khorasan, and others. Beirut - Lebanon: Dar Ahyaya al-Trath al-Arabi. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, Nasser. (2002). *The message of the Qur'an*. With the cooperation of a group of nobles and scientists. Tehran - Iran: Dar al-Katb al-Islamiyeh. [In Persian]
- Movahedian Attar, Ali. (2009). *The concept of mysticism*. Qom: University of Religions and Religions. [In Persian]
- Nakhjavani, Nameullah bin Mahmoud. (1999). *Al-Fawath Elahiya and Al-Fawath Al-Ghaibiyah*. First Edition. Egypt: Dar Rakabi Llanshar. [In

Arabic]

- Nadvi, Abolhasan Ali. (2004). *Al-Sirah Al-Nabiyyah* Abdul Majid Ghori. Damascus - Syria: Dar Ibn Kathir. [In Arabic]
- Nasa'i, Ahmad bin Ali. (2003). *The characteristics of Amir al-Mu'minin Ali bin Abi Talib, may Allah bless him and grant him peace. Dani bin Munir al-Zahavi*. Beirut - Lebanon: Al-Maktabeh al-Asriya. [In Arabic]
- Ragheb Esfahani, Abulqasem Hossein bin Mohammad. (2021). *Vocabulary words of the Qur'an*. Researcher/corrector: Safvan Davoudi. Al-Madinah Amnorah, Shaaban. [In Arabic]
- Shushtri (Judge Nurullah Shushtri), Nurullah bin Sharifuddin. (1988). *Righteousness and rightful wrong*. Qom: Public Library of Hazrat Grand Ayatollah Marashi Najafi (RA). [In Persian]
- Tadagi Masoumi, Amir. (2000). *Noor Al-Amir (peace be upon him) in establishing the Khutbah of Al-Ghadir*. Qom - Iran: Mavloud Kaaba Publishing. [In Persian]
- Tabatabai, Mohammad Hossein. (1973). *Al-Mizan in Tafsir al-Qur'an*. Beirut-Lebanon: Al-Alami Press Institute. [In Arabic]
- Tabatabaei, Mohammad Hossein and Mousavi. Mohammad Bagher (1999). *Translation of Tafsir al-Mizan*. Qom: Society of teachers of Qom seminary. Islamic Publications Office. [In Persian]
- Tabarsi, Fazl bin Hasan. (1987). *Al-Bayan Hashim Rasouli and Fazlullah Yazdi Tabatabai*. Beirut-Lebanon: Dar al-Marafa. [In Arabic]
- Meybodi, Abulfazl Rashid al-Din. (1992). *Discovering the secrets and the people of Abarar*. Researcher/corrector: Ali Asghar Hekmat. Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Yazdan Panah, Seyyed Yadallah (2017). *Forough knowledge in the secrets of caliphate and wilaya, a commentary on Misbah al-Hidayeh, al-Khilafah and al-Walayeh*, written by Imam Khomeini (RA). second edition . Tehran: Aruj publishing house affiliated with Imam Khomeini's writing and publishing institute. [In Persian]

استناد به این مقاله: آهنگری، مهدی حسن، نصیری، محمد. (۱۴۰۲). رهیافت عرفانی به آیه مباهله با تأکید بر واژه «انفسنا»، فصلنامه علمی پژوهش‌نامه معارف قرآنی، ۱۴(۵۴)، ۱۸۷-۲۱۴.

DOI: 10.22054/RJQK.2023.74661.2843

Quranic Knowledge Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.